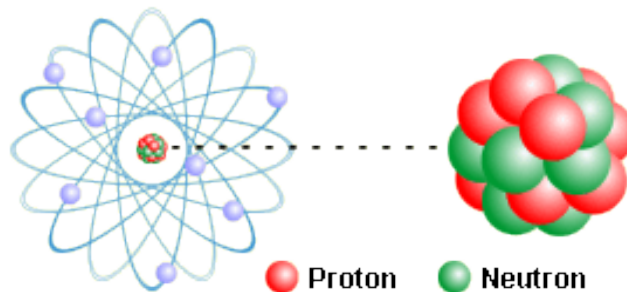

Úvod do jaderné a reaktorové fyziky

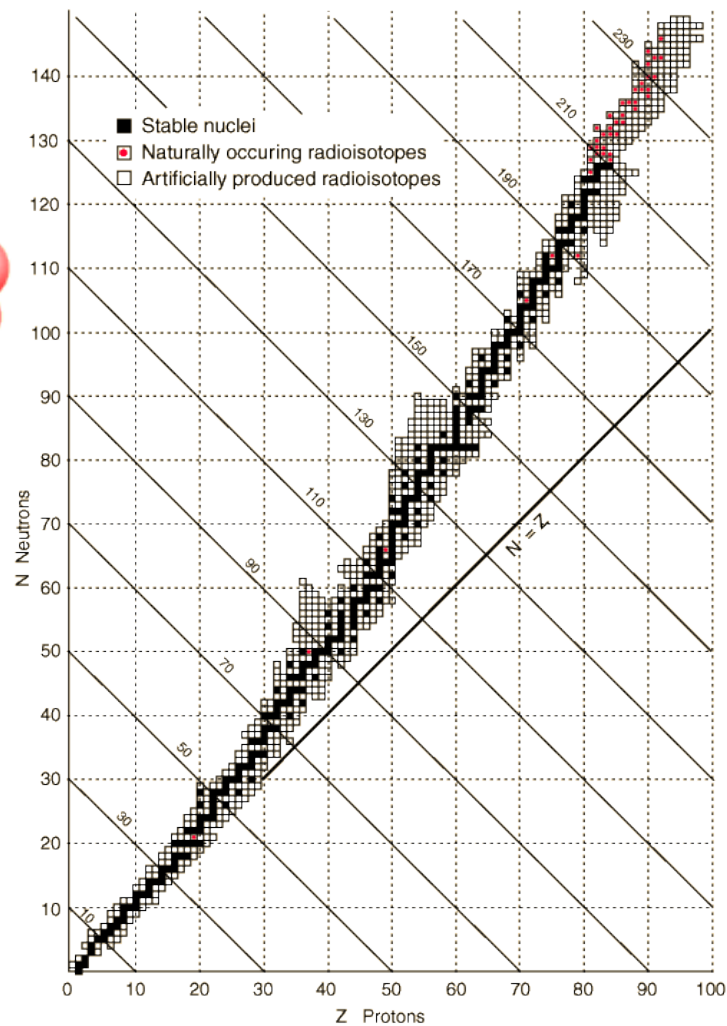
Filip Fejt
KJR FJFI ČVUT v Praze

Atom a atomové jádro

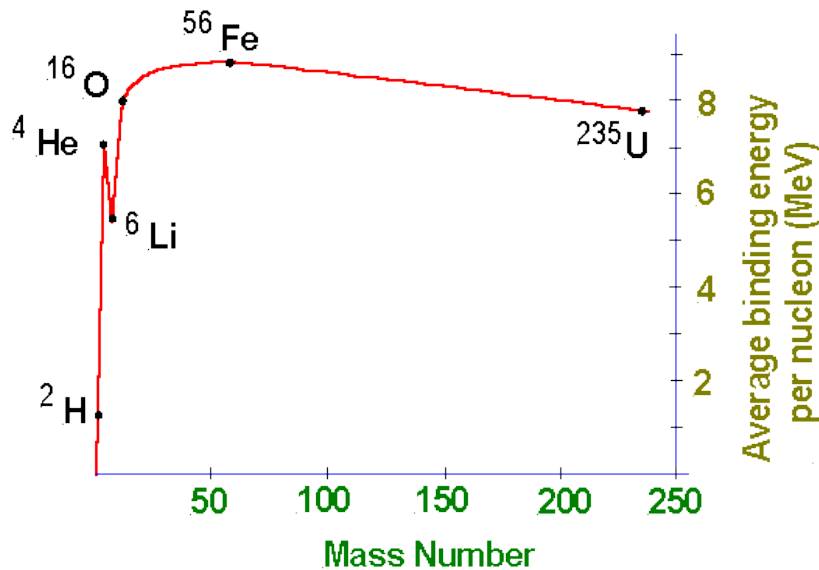

	1																	18	
1	H 1																		He 2
2	Li 3	Be 4												B 5	C 6	N 7	O 8	F 9	Ne 10
3	Na 11	Mg 12											Al 13	Si 14	P 15	S 16	Cl 17	Ar 18	
4	K 19	Ca 20	Sc 21	Ti 22	V 23	Cr 24	Mn 25	Fe 26	Co 27	Ni 28	Cu 29	Zn 30	Ga 31	Ge 32	As 33	Se 34	Br 35	Kr 36	
5	Rb 37	Sr 38	Y 39	Zr 40	Nb 41	Mo 42	Tc 43	Ru 44	Rh 45	Pd 46	Ag 47	Cd 48	In 49	Sn 50	Sb 51	Te 52	I 53	Xe 54	
6	Cs 55	Ba 56	La 57	Hf 72	Ta 73	W 74	Re 75	Os 76	Ir 77	Pt 78	Au 79	Hg 80	Tl 81	Pb 82	Bi 83	Po 84	At 85	Rn 86	
7	Fr 87	Ra 88	Ac 89	Rf 104	Db 105	Sg 106	Bh 107	Hs 108	Mt 109	Ds 110	Rg 111	Uub 112	Uut 113	Uuq 114	Uup 115	Uuh 116	Uus 117	Uuo 118	

6	Ce 58	Pr 59	Nd 60	Pm 61	Sm 62	Eu 63	Gd 64	Tb 65	Dy 66	Ho 67	Er 68	Tm 69	Yb 70	Lu 71
7	Th 90	Pa 91	U 92	Np 93	Pu 94	Am 95	Cm 96	Bk 97	Cf 98	Es 99	Fm 100	Md 101	No 102	Lr 103

Vazbová energie

- Hmotnost jádra se nerovná součtu hmotnosti neutronů a protonů, které jádro obsahuje
- hmotnostní úbytek $\Delta m = Zm_p + Nm_N - mA$, činí řádově % hmotnosti jádra
- hmotnostní úbytek úměrný vazbové energii $W = \Delta mc^2$

Jednotky používané v jaderné fyzice

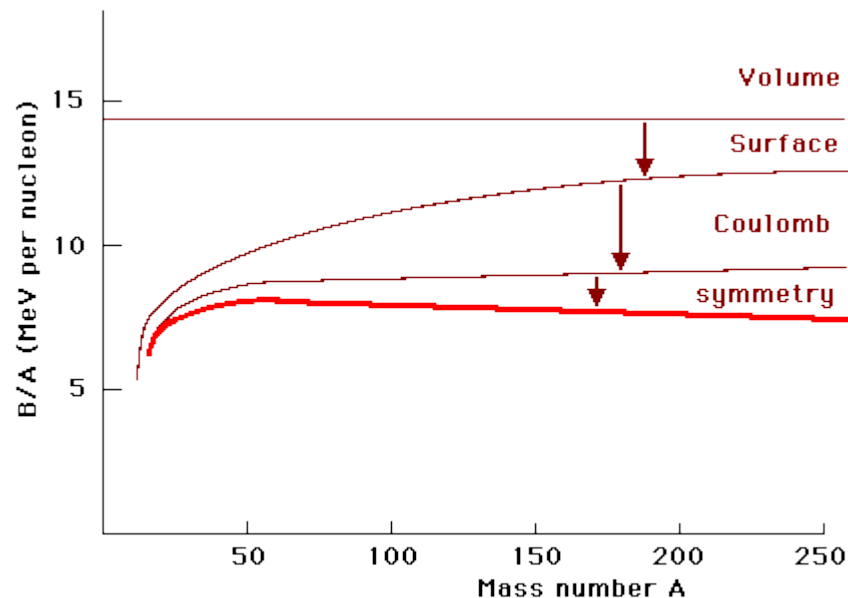
- Atomová hmotnostní jednotka (u) = $1/12$ hmotnosti atomu uhlíku C-12
 - přibližně rovna hmotnosti nukleonu: $1 u = 1.66054 \times 10^{-27} \text{ kg}$.
- Elektron volt (eV) = energie získaná jednotkovým nosičem náboje při průchodu potenciálovým rozdílem 1 volt
 - $1 \text{ eV} = 1,60218 \times 10^{-19} \text{ J}$.
- $1 u \sim 931.49 \text{ MeV}$ (dle Einsteinova principu ekvivalence)

Síly uplatňující se ve vazbě atomového jádra

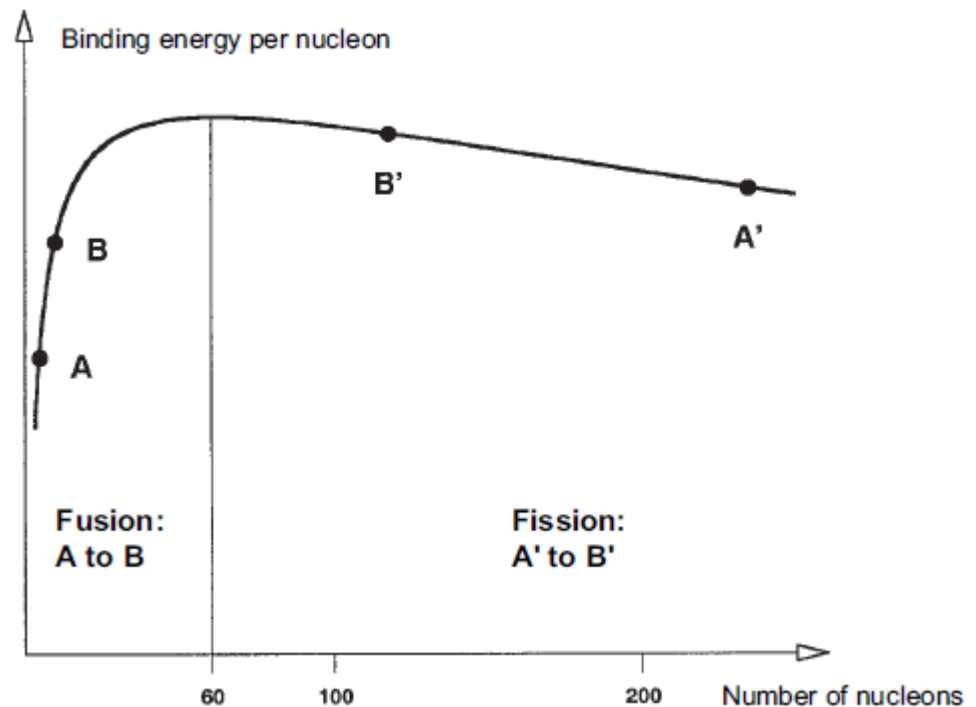
- Elektrická (Coulombovská)
- Silná (jaderná).
 - přitažlivá síla mezi nukleony libovolného typu
 - velmi silná, s krátkým dosahem
- Přeněji popisuje „standardní model“
 - interakce mezi kvarky

Kapkový model jádra

Principy uvolňování jaderné energie

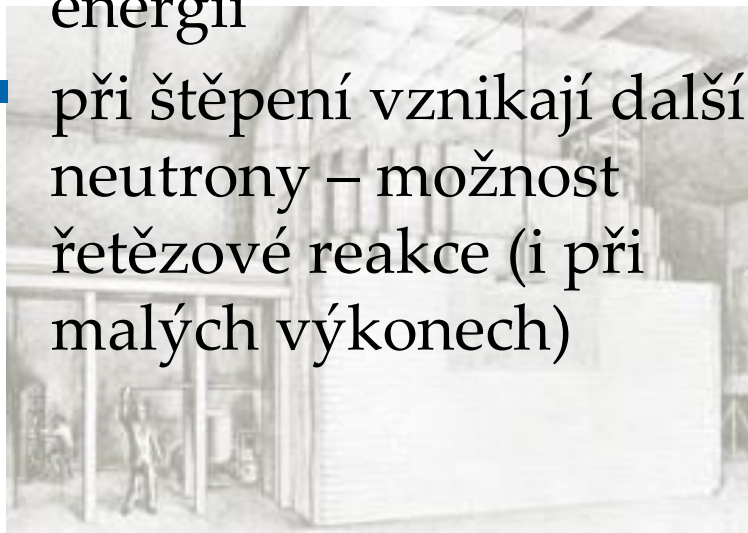
- Zvyšování W/A – uvolnění nadbytečné energie
- Fúze - *slučování lehkých jader* ($A \Rightarrow B$)
- štěpení - *těžká jádra* ($A' \Rightarrow B'$)

Základní rozdíly mezi štěpením a fúzí

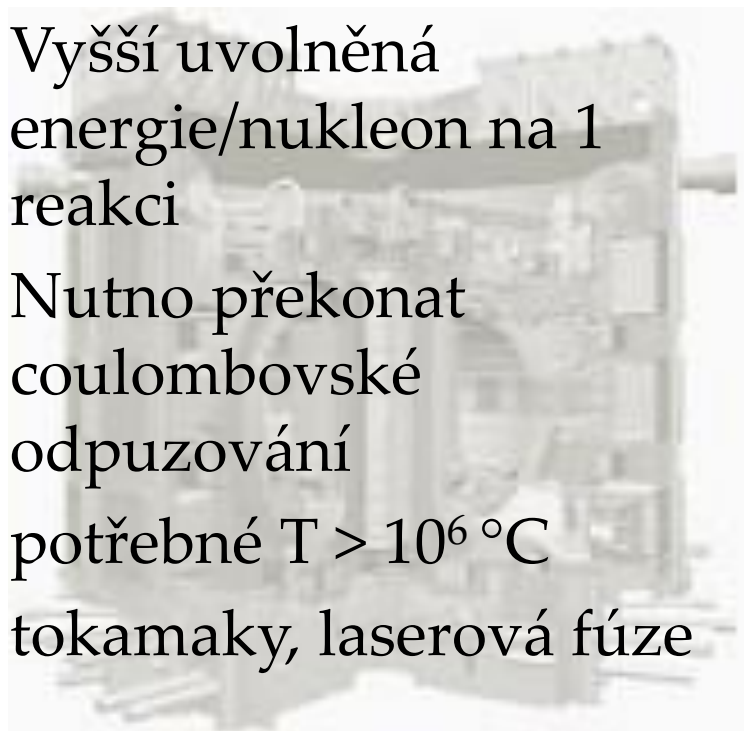
Štěpení

- štěpení možné tepelnými neutrony s velmi malou energií
- při štěpení vznikají další neutrony – možnost řetězové reakce (i při malých výkonech)

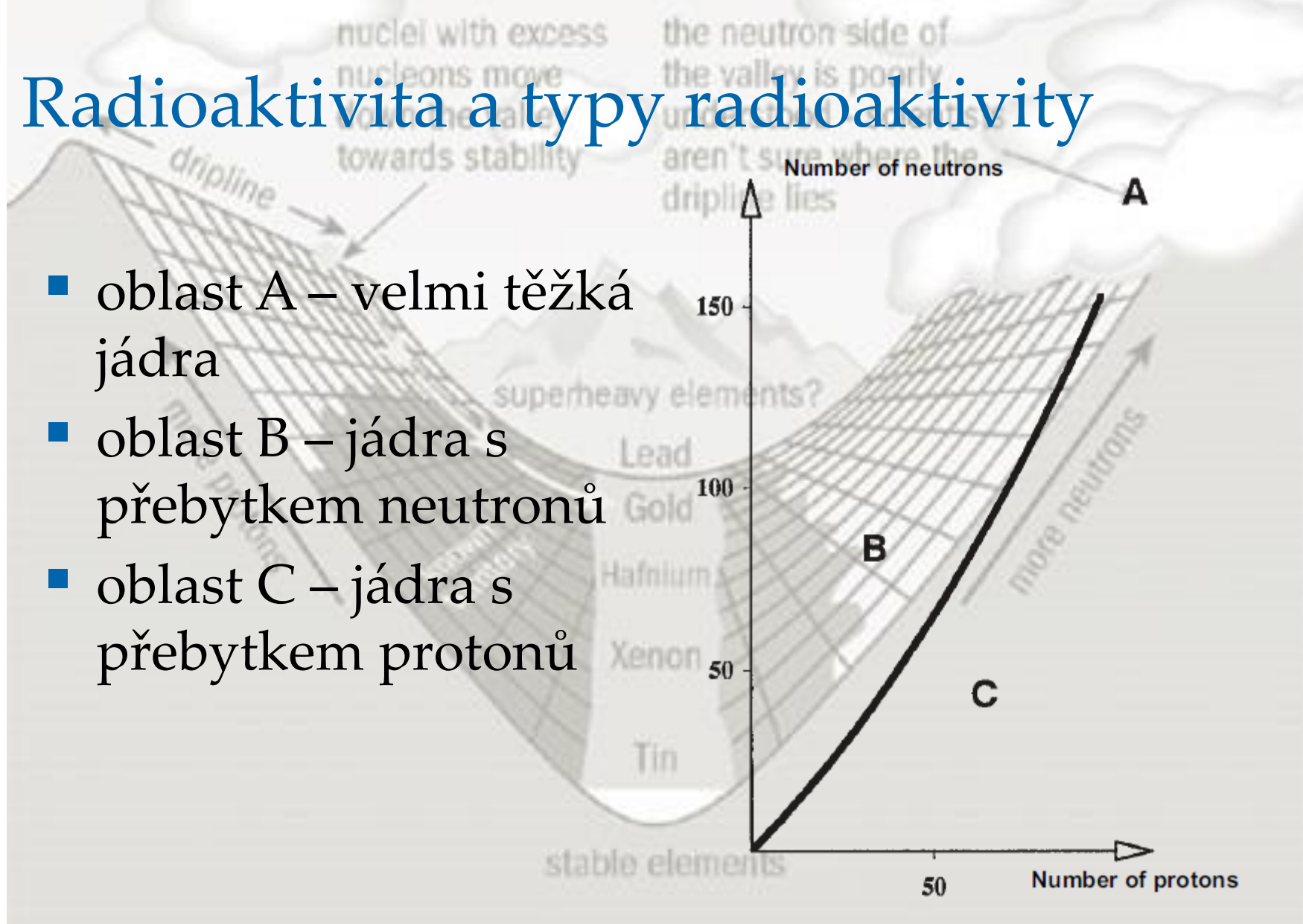
Fúze

- Vyšší uvolněná energie/nukleon na 1 reakci
- Nutno překonat coulombovské odpuzování
- potřebné $T > 10^6$ °C
- tokamaky, laserová fúze

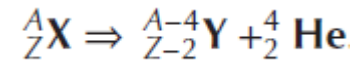
Radioaktivita a typy radioactivity

- oblast A – velmi těžká jádra
- oblast B – jádra s přebytkem neutronů
- oblast C – jádra s přebytkem protonů

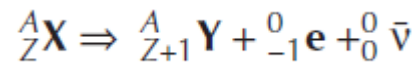
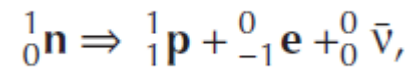

Typy radioaktivity

- Region A – rozpad α

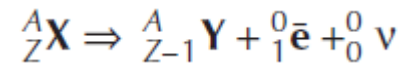
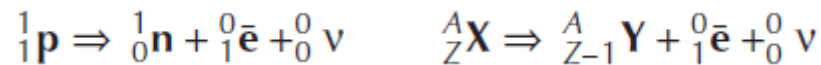

- Region B - rozpad β^-

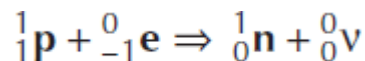

- Region C

- rozpad β^+

- elektronový záchyt (EC) (+ x-rays)

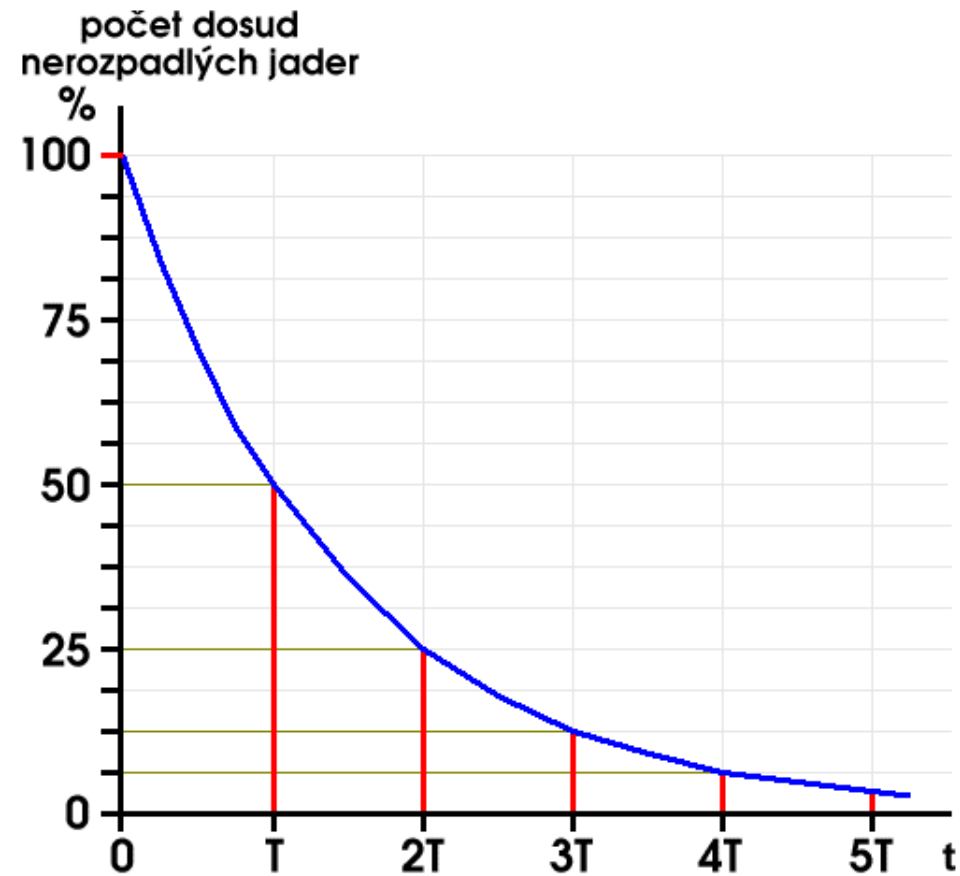

- Excitovaná jádra

- emise γ záření

Radioaktivní rozpad

- *Zákon RA rozpadu:*

$$dN = -N(t)\lambda dt$$

$$N(t) = N(0)e^{-\lambda t}$$

$$T = \ln(2)/\lambda = 0,693/\lambda$$

- Aktivita: $A = \lambda N [Bq]$

Rozpadové řady

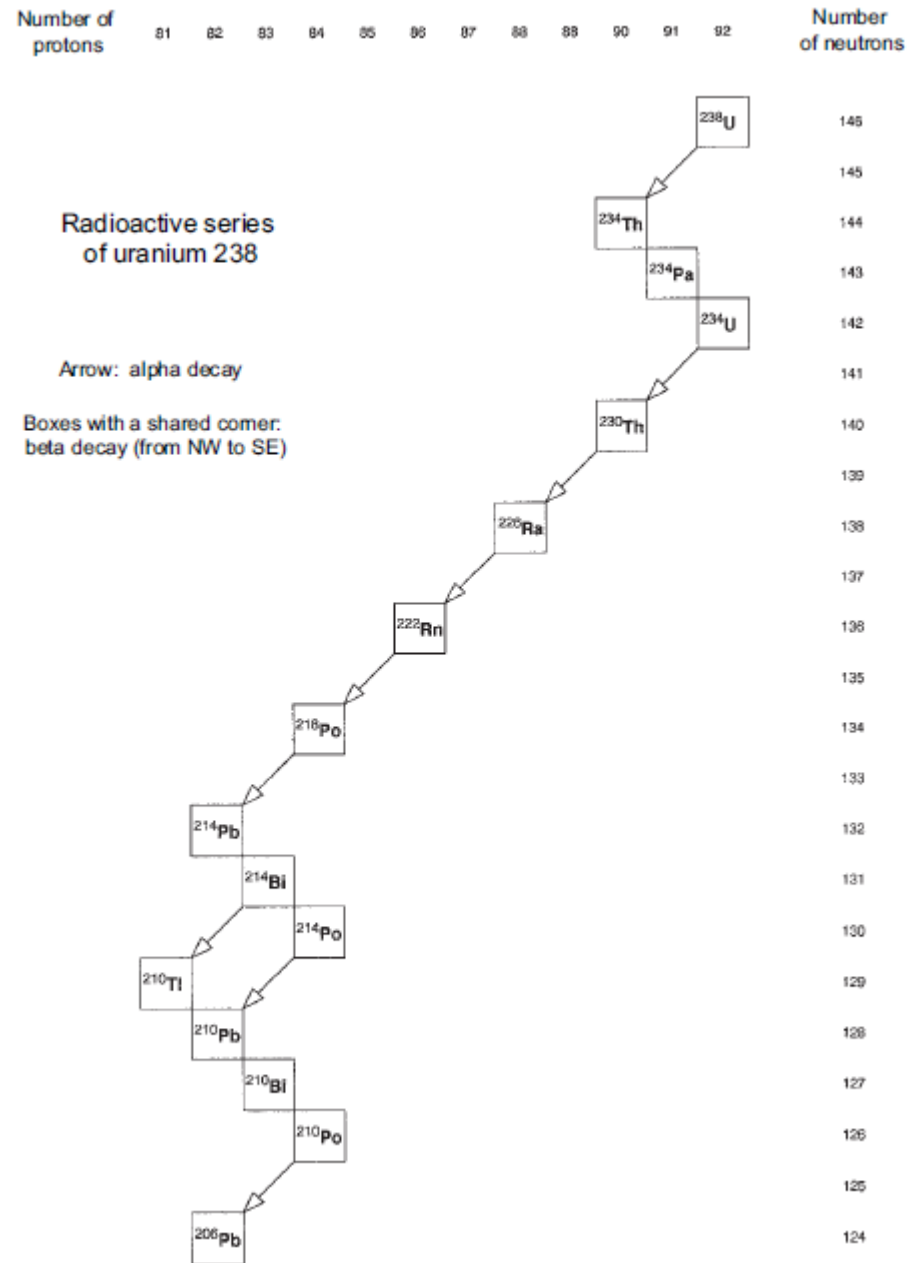
- $X \Rightarrow Y \Rightarrow Z \Rightarrow \dots$

$$\frac{dX}{dt} = -\lambda_X X,$$

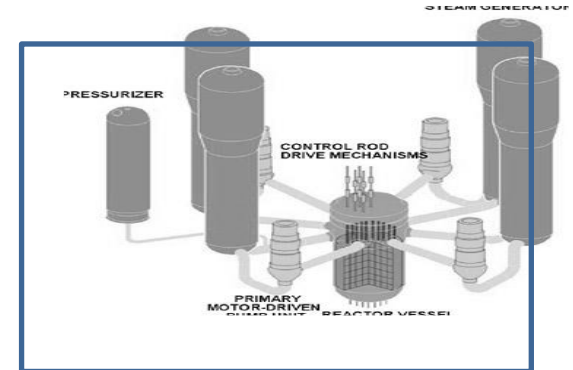
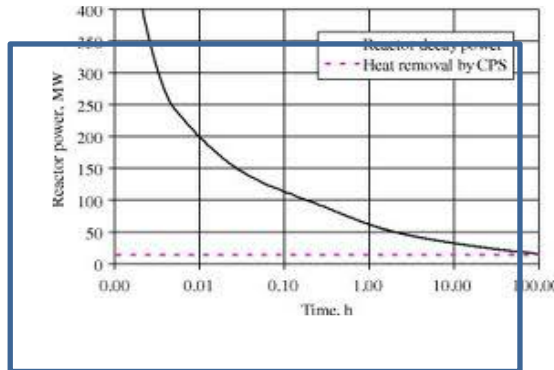
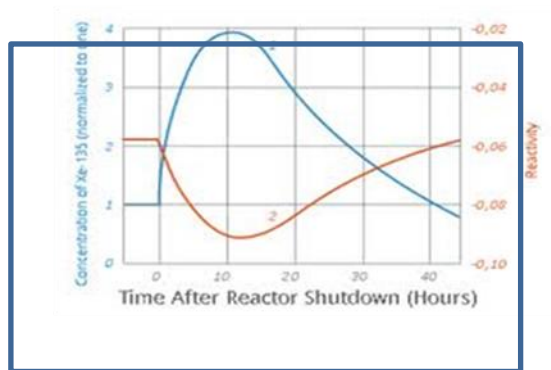
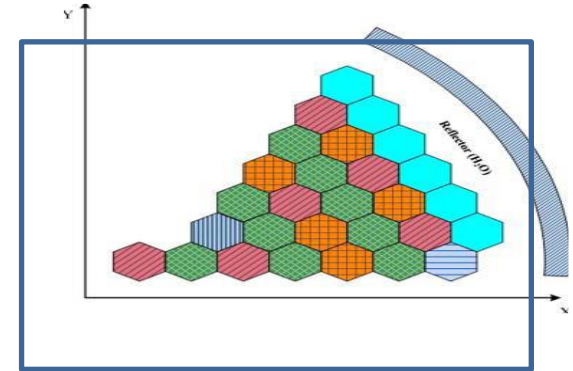
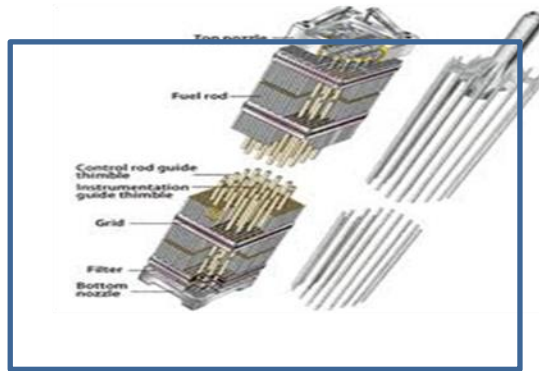
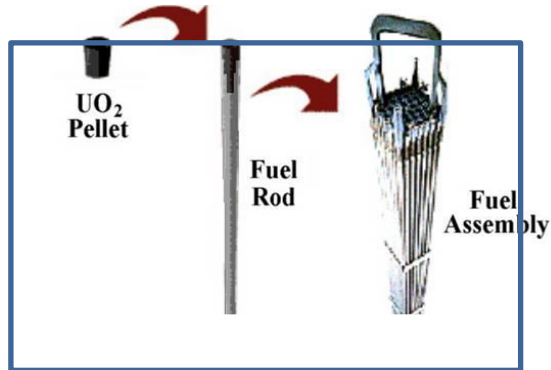
$$\frac{dY}{dt} = +\lambda_X X - \lambda_Y Y,$$

$$\frac{dZ}{dt} = +\lambda_Y Y - \lambda_Z Z$$

- Uranová (^{238}U),
- Neptuniová (^{237}Np),
- Thoriová (^{232}Th),
- Aktiniová (^{235}U)

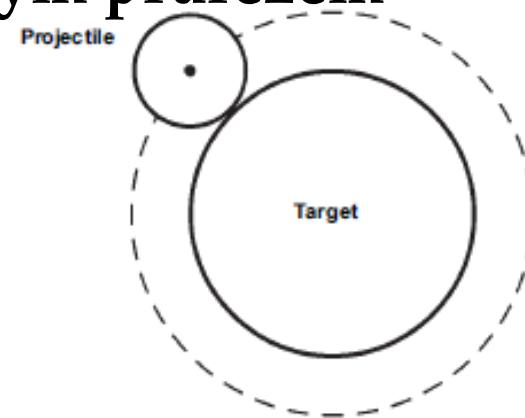

Neutronová fyzika pro jaderné reaktory

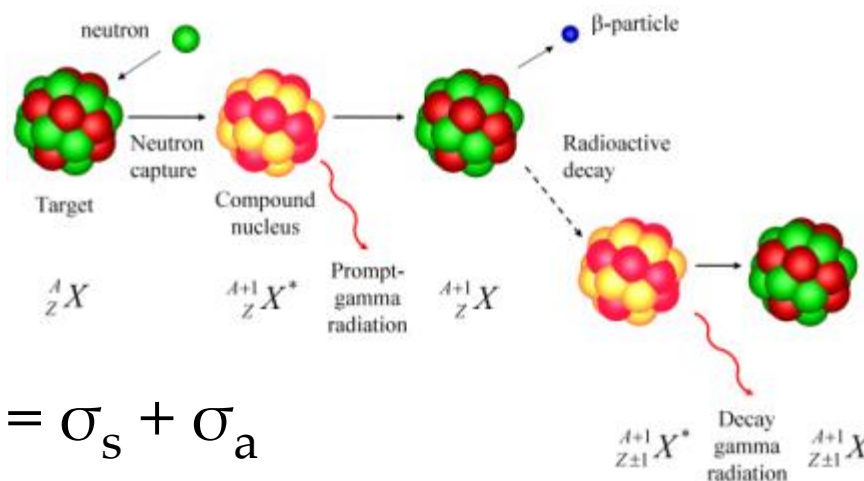
Jaderné reakce

- reakce:
 - spontánní (radioaktivita)
 - indukované ($\mathbf{a + A \Rightarrow B + b}$), nebo $\mathbf{A(a, b)B}$
Př: $4\text{He} + 9\text{Be} \Rightarrow 12\text{C} + 1\text{n}$; $\alpha(9\text{Be}, 12\text{C})\text{n}$
- **zákony zachování** – počet nukleonů, el. náboj, energie, hybnost, spin
- pravděpodobnost interakce dána **účinným průřezem**
 - řádově $10^{-28} \text{ m}^2 = 1 \text{ barn}$
- **mikroskopický účinný průřez** $\sigma [\text{m}^2]$
- **makroskopický účinný průřez** $\Sigma [\text{m}^{-1}]$
- $\Sigma = N\sigma$

Typy neutronových interakcí

- Většina reakcí probíhá přes složené jádro
- Rozptyl
- Absorpce
 - Štěpení
 - Záchyt
- celkový účinný průřez: $\sigma_t = \sigma_s + \sigma_a$
- absorpční účinný průřez: $\sigma_a = \sigma_f + \sigma_c$

Souhrn neutronových reakcí

Interakce bez složeného jádra

Potenciálový rozptyl (pružný)	$n + A \Rightarrow n + A$	vždy možné

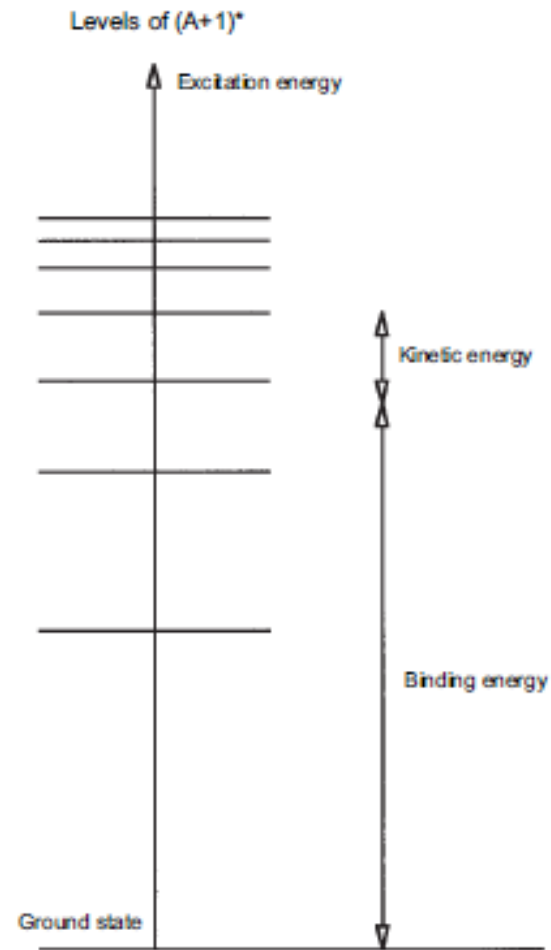
Interakce jdoucí přes složené jádro

Pružný rozptyl	$n + A \Rightarrow n + A$	vždy možné
Nepružný rozptyl	$n + A \Rightarrow n + A^*$ $A^* \Rightarrow A + \gamma$	Práh: první en. hladina A
Reakce (n,2n)	$n + A \Rightarrow n + n + (A-1)$	Práh: separační energie neutronu
Radiační záchyt	$n + A \Rightarrow \gamma + (A + 1)$	vždy možné
Reakce (neutron, nabitá částice)	$n + A \Rightarrow p + B$ $n + A \Rightarrow \alpha + C$	obvykle pahové, někdy bezpahové
Štěpení	$n + A \Rightarrow \text{FP1} + \text{FP2} + \text{neutrony}$ (průměrně 2 – 3)	těžká jádra; bez prahu pro jádra s lichým N pahové pro jádra se sudým N

Tvar účinného průřezu

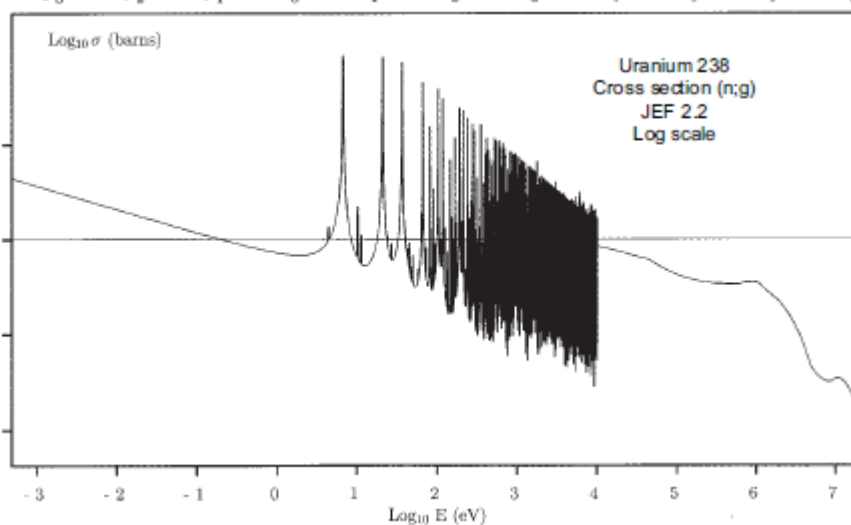
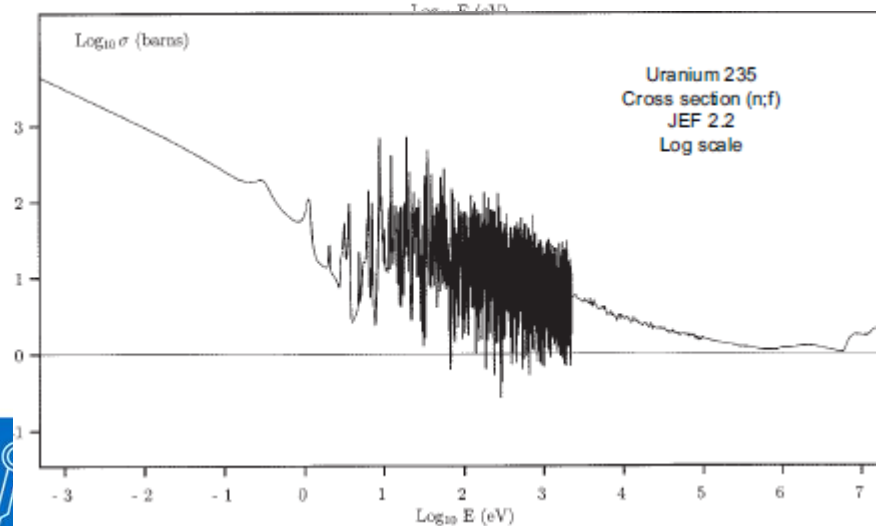
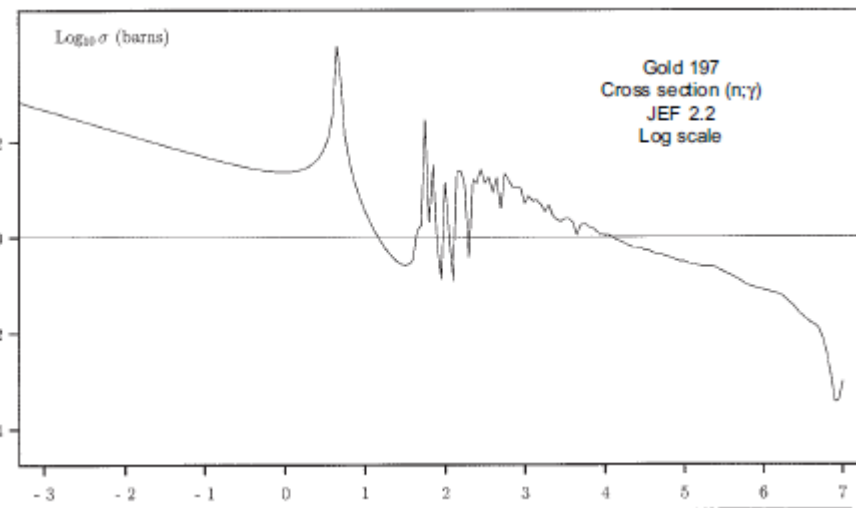
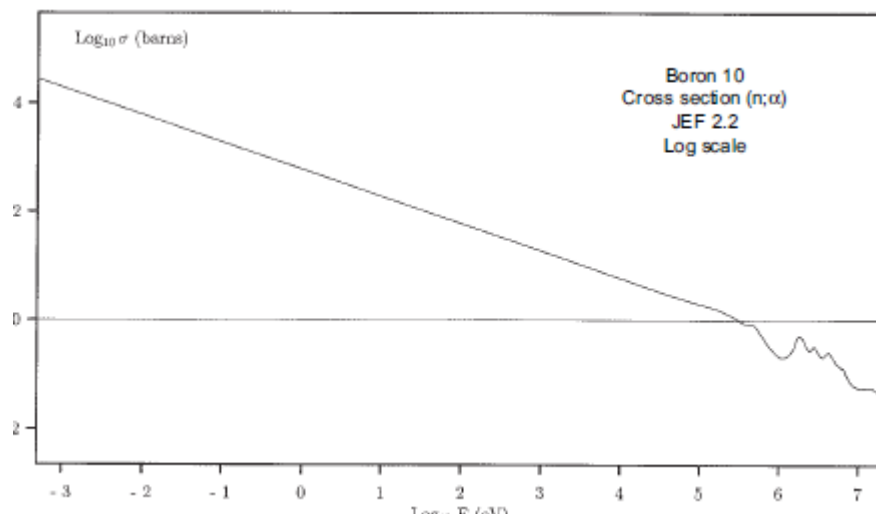
- závislý na terčovém jádře, energii neutronu, typu interakce
 - rozptylový: $\sigma \sim \text{barny}$, přibližně konstantní
 - absorpční : σ výrazně vyšší, silně závislé na terčovém jádře
- nízké energie – závislost $1/v$
- eV – keV – rezonanční oblast
- oblast vysokých energií

Energetické hladiny jádra

Příklady účinných průřezů

Kvantitativní srovnání úč. průřezů

**Absorpční účinné průřezy
vybraných izotopů (v
barnech pro neutrony s
2200m/s)**

Jádro/prvek	Účinný průřez
H (přír. zast.)	0,332
Deuterium	0,000506
B-10	3 840
Xe-135	2 650 000
Sm-149	40 500
Gd (přír. zast.)	48 600
Zr (přír. zast.)	0,184

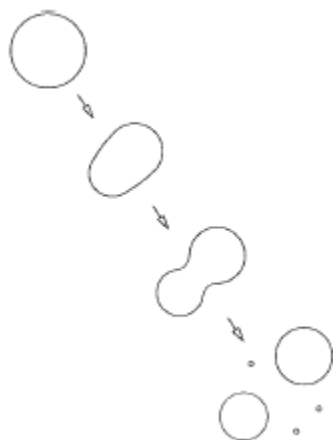
**Účinné průřezy vybraných
izotopů (v barnech pro
neutrony s 2200m/s)**

Jádro/prvek	Účinný průřez
U-235: štěpení	582,6
U-235: absorpce	98,9
U-238: absorpce	2,719
Pu-239: štěpení	747,3
Pu-239: absorpce	270,4

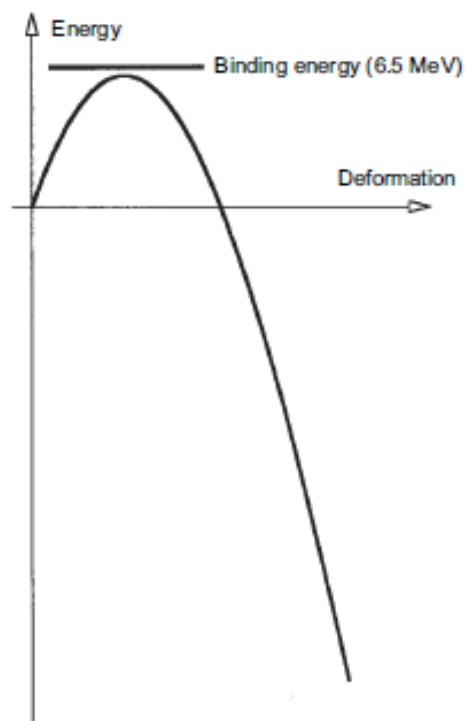

Štěpení těžkých jader

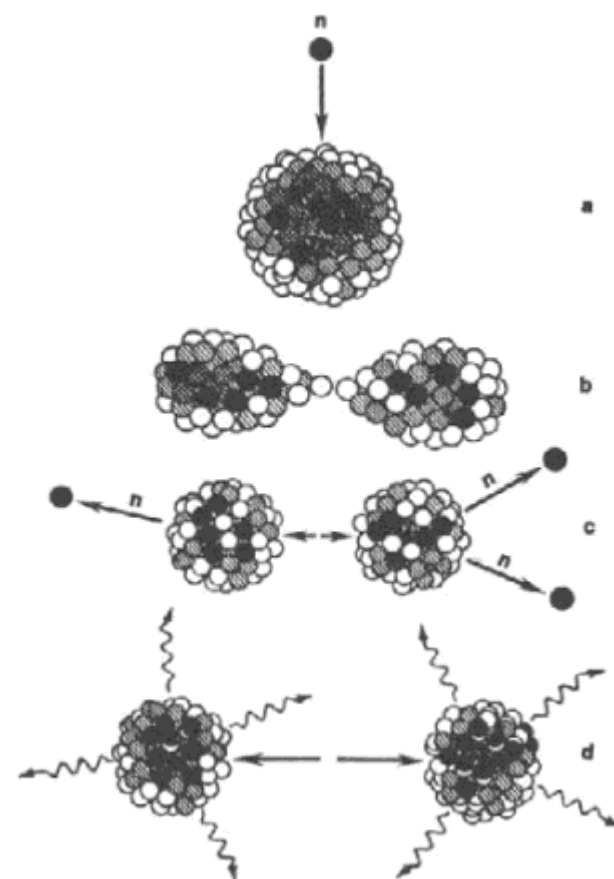
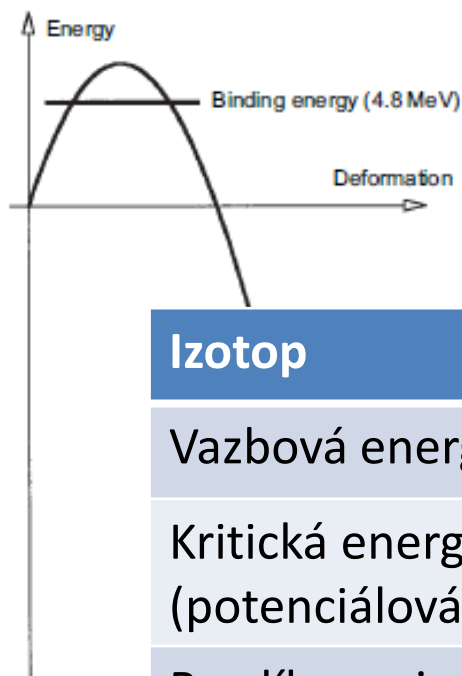
- štěpná a štěpitelná jádra

URANIUM 235

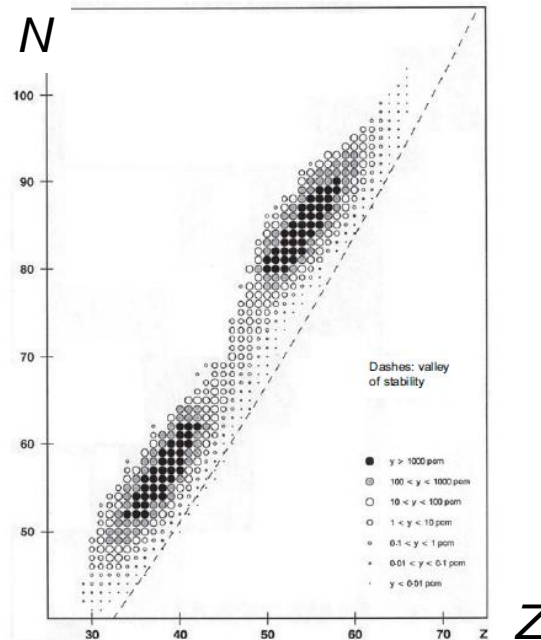
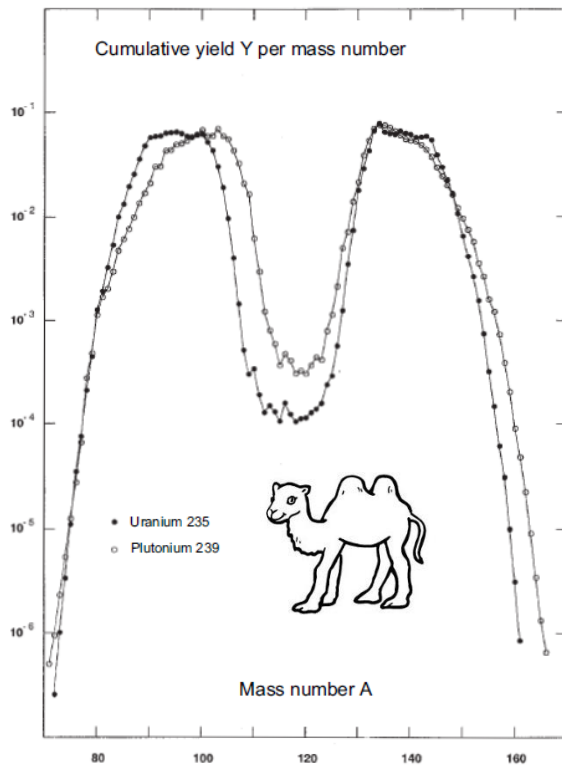
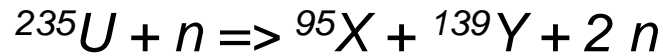
URANIUM 238

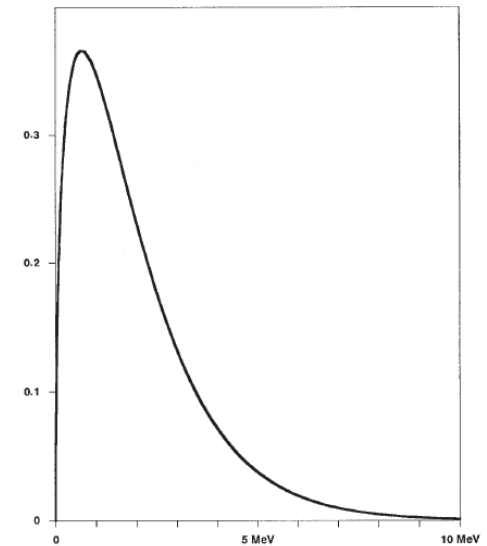
Izotop	U-235	U-238
Vazbová energie	6,5	4,8
Kritická energie pro štěpení (potenciálová bariéra)	6,1	6,6
Rozdíl enegie	+0,4	-1,8

Produkty štěpení

- neutrony
- štěpné produkty

Rozdělení štěpných produktů

Energie neutronů
ze štěpení

Energie ze štěpení

Energie ze štěpení	Energie (MeV)
Štěpné produkty	166,2
Okanžité γ	8
Neutrony	4,8
β záření	7
Antineutrina (z β rozpadu)	9,6
Zpožděné γ (z β rozpadu)	7,2
Celkem	202,8

Energie získatelná ze štěpení	Energie (MeV)
Uvolněná energie	202,8
Antineutrina	- 9,6
Záchytové γ	+ 8,4
Celkem	201,7

Vývin tepla v jaderném reaktoru

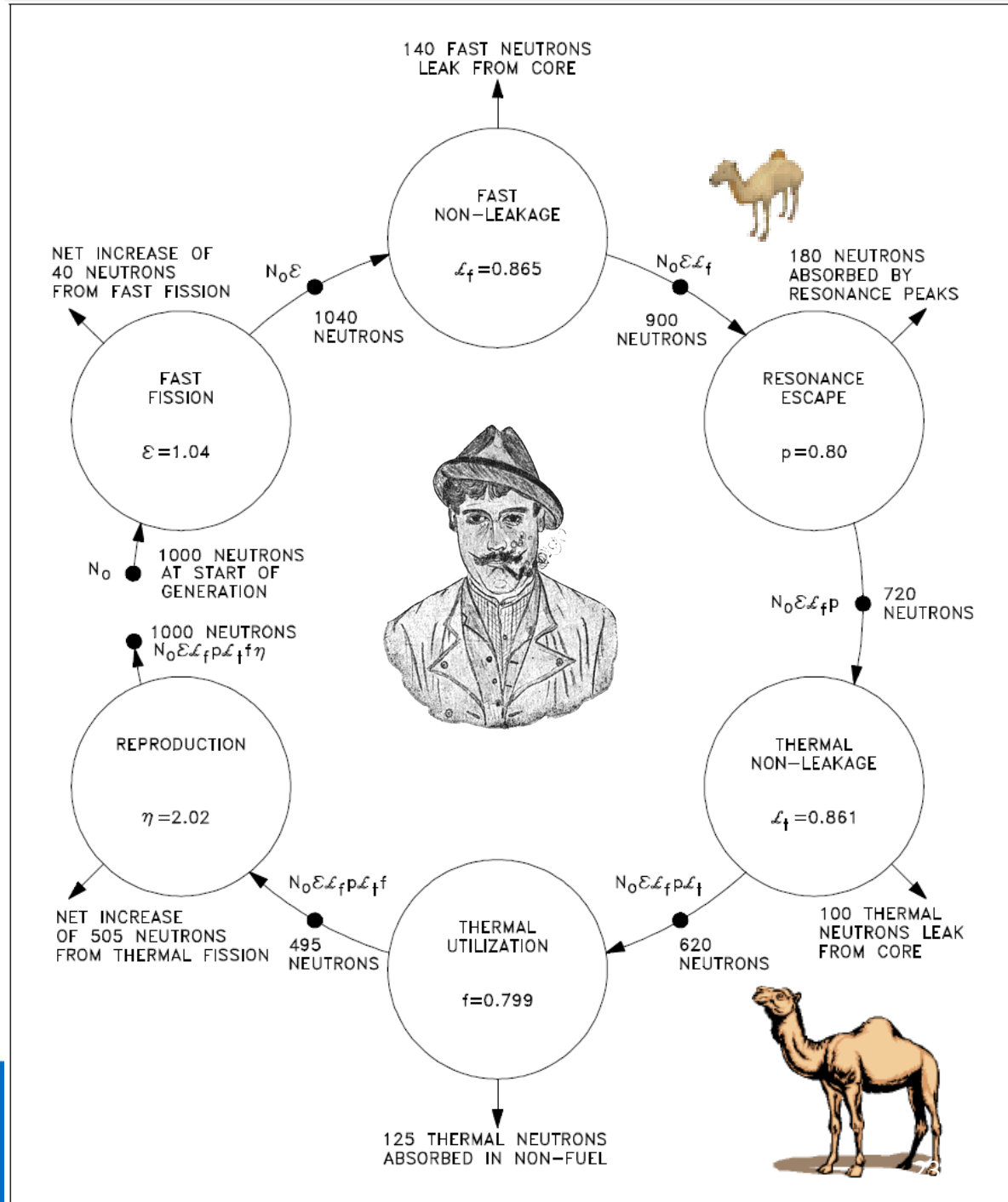
- v palivu $P = E_f \Sigma_f \langle \Phi \rangle V$ ($> 95\%$)
- konstrukční materiály (γ ohřev)
- moderátor (zpomalování neutronů)

- 1 štěpení $\approx 200 \text{ MeV} \approx 30 \text{ pJ}$
- $1 \text{ kg U-235} \approx 2,56 \times 10^{24}$ atomů
- rozštěpením $1 \text{ kg U-235} \approx 1000 \text{ MWd}$
- spotřeba JE o výkonu 1000 MWe
 - $\approx 3 \text{ kg U-235/den}$
 - $\approx 1 \text{ t U-235/rok}$

Bilance neutronů: vzorec čtyř součinitelů

- *koeficient násobení*
 - $k = N_i / N_{i-1}$
- $k_{\infty} = \varepsilon p f \eta$
- $k_{ef} = \varepsilon p f \eta L_f L_t$
- $k_{ef} = 1$ kritický reaktor
- $k_{ef} > 1$ nadkritický reaktor
- $k_{ef} < 1$ podkritický reaktor

Podmínky pro štěpnou řetězovou reakci

- kritické množství (resp. zásoba reaktivity)
 - vztah materiálového a geometrického složení
- k udržení štěpné řetězové reakce je potřeba, aby právě jeden neutron vznikající ze štěpení způsobil další štěpení, a ostatní neutrony byly pohlceny neštěpně

Harry K. Daghlian, Louis Slotin & Demon core

Veličiny popisující chování neutronů v jaderném reaktoru

- Koeficient násobení k_{ef}
- Reaktivita $\rho = \frac{k_{ef}-1}{k_{ef}}$ (% , pcm, \$, β_{ef})
- Hustota neutronů n (n/cm³)
- Hustota toku neutronů $\Phi = nv$ (n/cm²)
- Proud neutronů J (n/cm²)
- Reakční rychlost $R_r = \Sigma_r \Phi$ (např. počet štěpení/s)

Transportní (Boltzmanova) rovnice

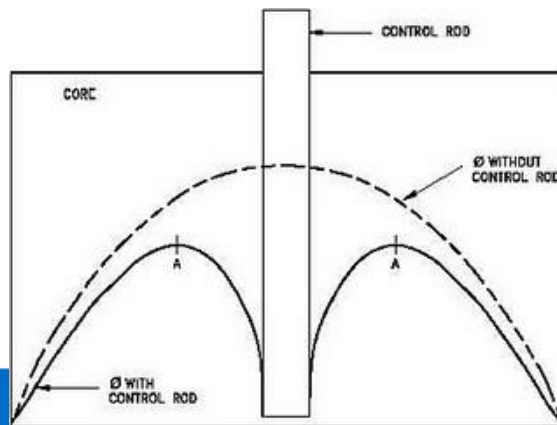
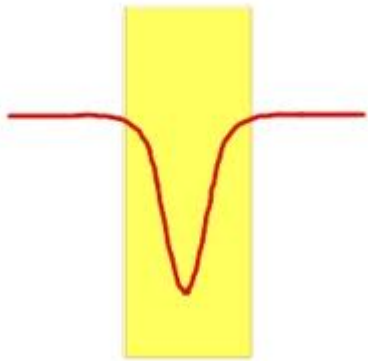
- Přesný popis transportu neutronů
- 7 proměnných (\mathbf{p} , E , $\mathbf{\Omega}$, t)
- transport, interakce, zdroje

$$\frac{1}{v(E)} \frac{\partial \varphi(\mathbf{r}, E, \hat{\mathbf{\Omega}}, t)}{\partial t} + \hat{\mathbf{\Omega}} \cdot \nabla \varphi(\mathbf{r}, E, \hat{\mathbf{\Omega}}, t) + \Sigma_t(\mathbf{r}, E, t) \varphi(\mathbf{r}, E, \hat{\mathbf{\Omega}}, t) = \int_{4\pi} d\Omega' \int_0^\infty dE' \Sigma_s(\mathbf{r}, E' \rightarrow E, \hat{\mathbf{\Omega}}' \rightarrow \hat{\mathbf{\Omega}}, t) \varphi(\mathbf{r}, E', \hat{\mathbf{\Omega}}', t) + s(\mathbf{r}, E, \hat{\mathbf{\Omega}}, t)$$

Difúzní rovnice

- Zjednodušený popis rozložení neutronů
 - pohyb neutronů proti směru gradientu
- bilance úniku, absorpce a zdrojů neutronů
- $D\Delta\Phi - \Sigma_a\Phi + S = dN/vdt$

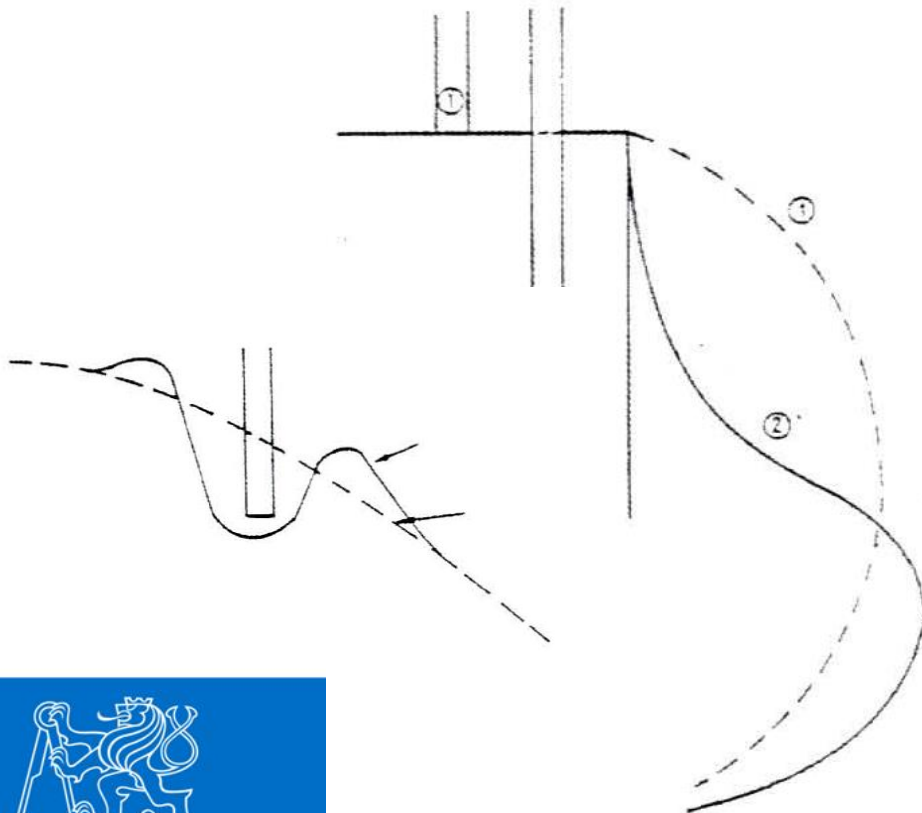

- Aproximace:
 - jednogrupová
 - všechny neutrony vznikají a zanikají při stejné energii
 - dvougrupová
 - rozdělení na tepelné a rychlé neutrony
 - více-grupová

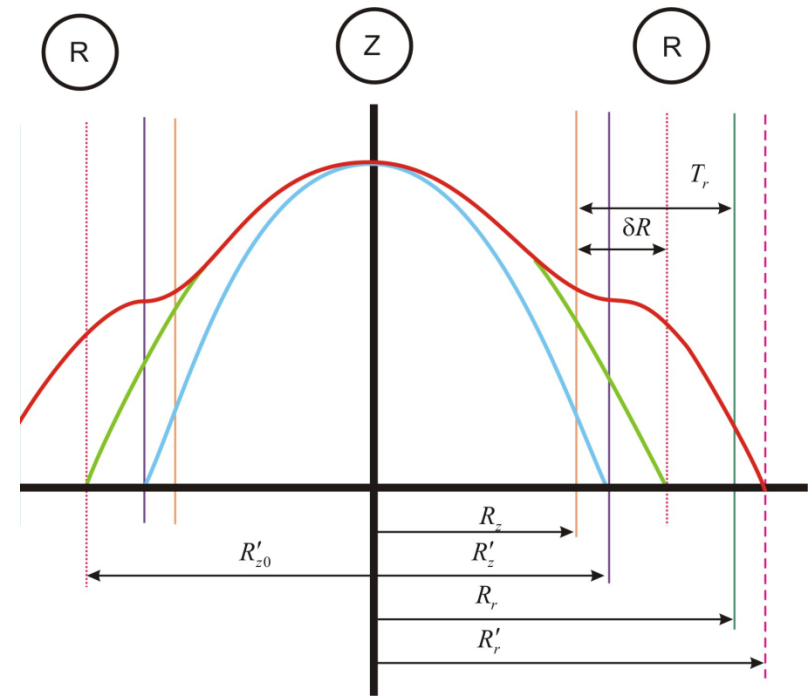

Vliv regulačních tyčí a reflektoru na rozložení hustoty toku neutronů v AZ

Regulační tyče

Reflektor

Zpomalování neutronů

- pružný rozptyl na moderátoru
- maximální relativní ztráta energie při jedné

srážce:
$$\frac{4A}{(A+1)^2}$$

- Letargie $u = \ln E_{\text{ref}}/E$
- Průměrná logaritmická ztráta energie $\xi (= \langle \ln(E_1/E_2) \rangle)$
- Zpomalovací schopnost $\xi \Sigma_s$
- Koeficient zpomalení $\xi \Sigma_s / \Sigma_a$

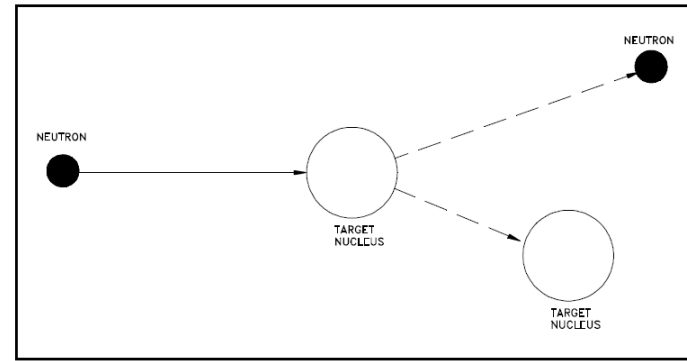

Figure 16 Elastic Scattering

Zpomalování neutronů

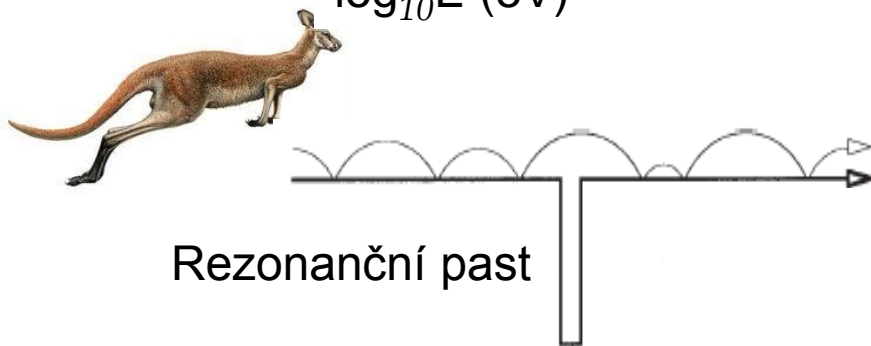
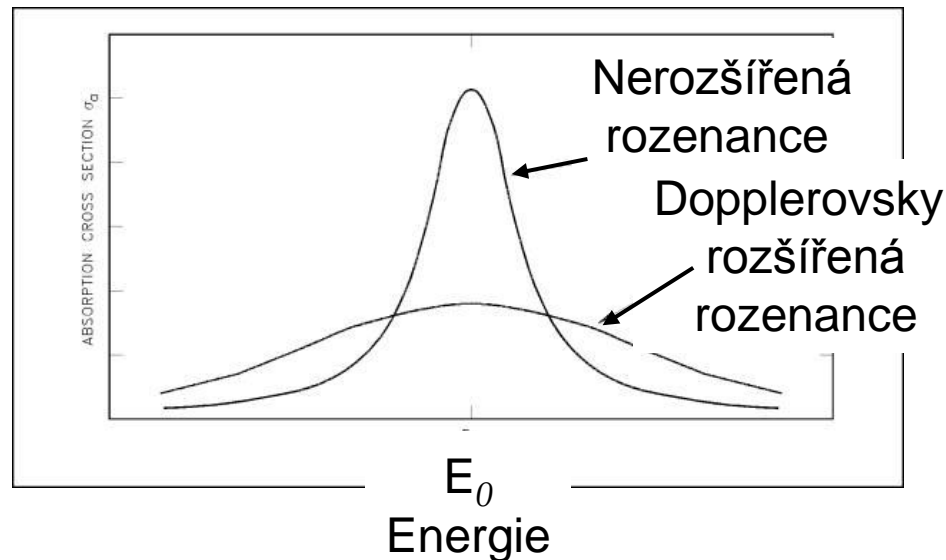
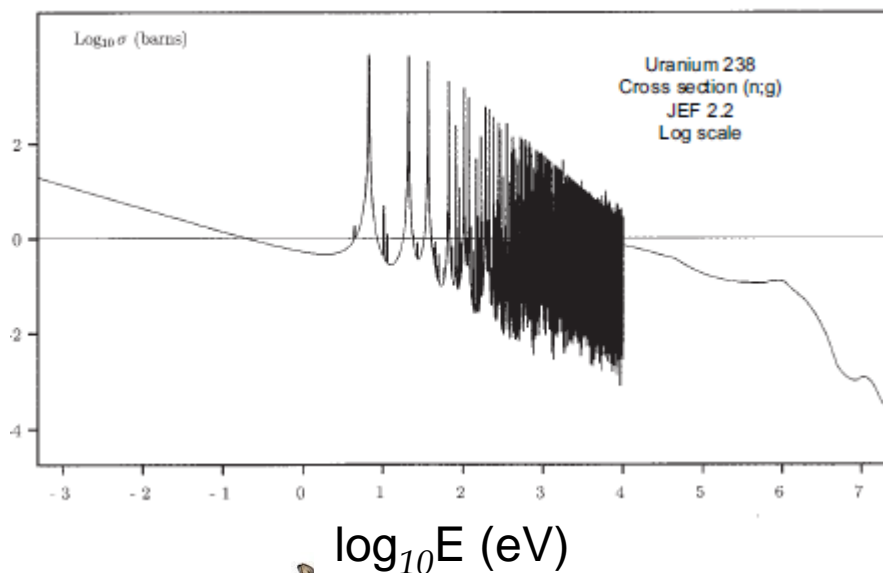
- Porovnání moderačních vlastností vybraných izotopů/materiálů

Nuklid	A	ξ	n	Σ_s	Σ_a
H	1	1	15	20,4	0,333
D	2	0,725	20	3,4	0,00051
C	12	0,158	92	4,74	0,00337
U	236	0,0084	1717		

Materiál	$\xi\Sigma_s$	$\xi\Sigma_s/\Sigma_a$
Voda	135	71
Těžká voda	17,6	5670
Grafit	6	192

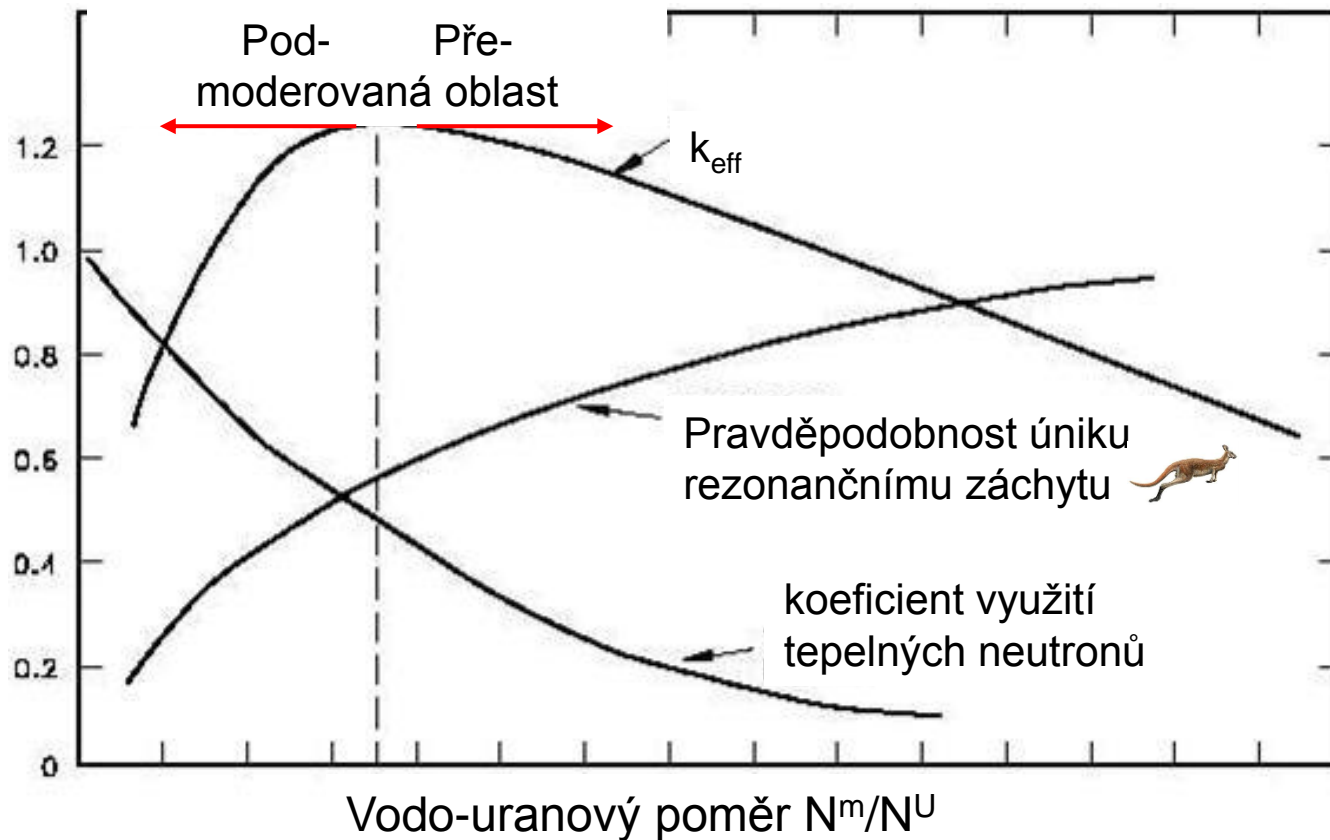
Rezonanční absorpce a Dopplerův efekt

- S rostoucí teplotou
 - zachovává se plocha pod křivkou
 - roste rezonanční absorpce
 - záporná zpětná vazba na U-238

Optimální moderace a vodouranový poměr

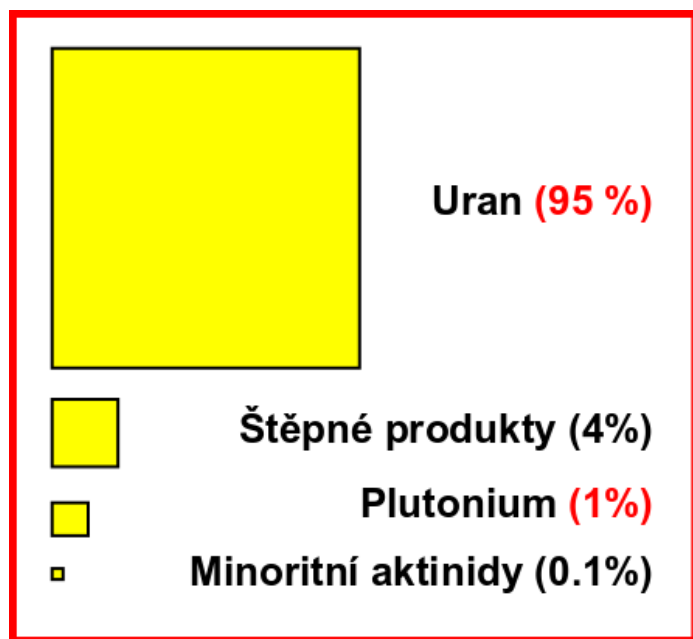

- závislost na změně teploty (var)
- vs. přidavek bóru

Vyhořívání paliva v jaderném reaktoru

- štěpné produkty
- transurany
- aktivační produkty

Složení vyhořelého paliva

1 H																	2 He
3 Li	4 Be									5 B	6 C	7 N	8 O	9 F	10 Ne		
11 Na	12 Mg									13 Al	14 Si	15 P	16 S	17 Cl	18 Ar		
19 K	20 Ca	21 Sc	22 Ti	23 V	24 Cr	25 Mn	26 Fe	27 Co	28 Ni	29 Cu	30 Zn	31 Ga	32 Ge	33 As	34 Se	35 Br	36 Kr
37 Rb	38 Sr	39 Y	40 Zr	41 Nb	42 Mo	43 Tc	44 Ru	45 Rh	46 Pd	47 Ag	48 Cd	49 In	50 Sn	51 Sb	52 Te	53 I	54 Xe
55 Cs	56 Ba	57 Ln	58 Hf	59 Ta	60 W	61 Re	62 Os	63 Ir	64 Pt	65 Au	66 Hg	67 Tl	68 Pb	69 Bi	70 Po	71 At	72 Rn
87 Fr	88 Ra	89 Ac	90 Rf	91 Db	92 Sg	93 Bh	94 Hs	95 Mt	96 Uun								

LANTHANIDES	87 La	89 Ce	90 Pr	91 Nd	92 Pm	93 Sm	94 Eu	96 Gd	97 Tb	98 Dy	101 Ho	102 Er	104 Tm	105 Yb	106 Lu
ACTINIDES	88 Ac	90 Th	91 Pa	92 U	93 Np	94 Pu	95 Am	96 Cm	97 Bk	98 Cf	100 Es	101 Fm	102 Md	104 No	105 Lr

TRANSURANICS

FISSION PRODUCTS

ACTIVATION PRODUCT

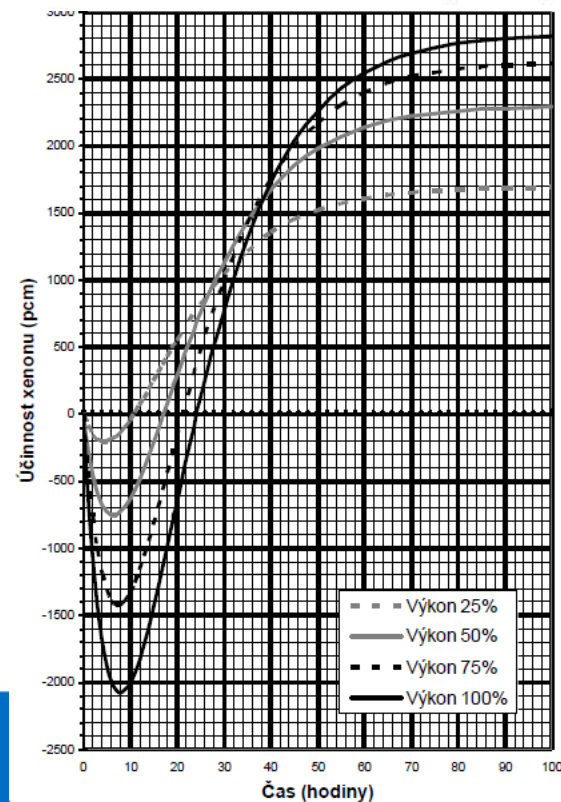
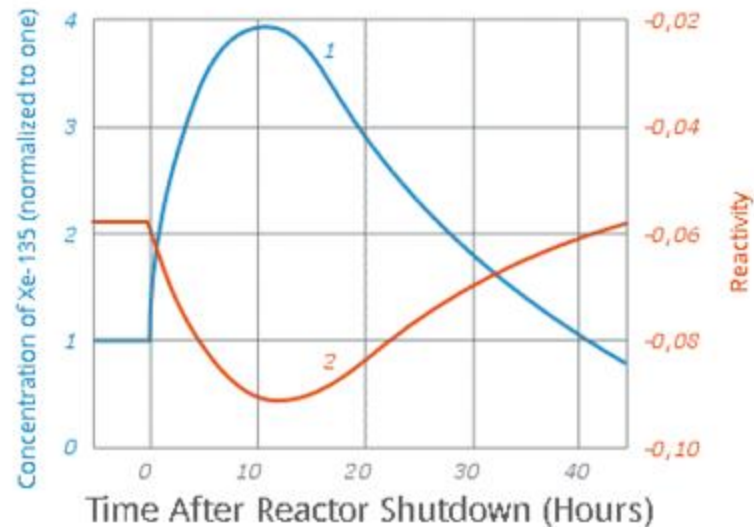
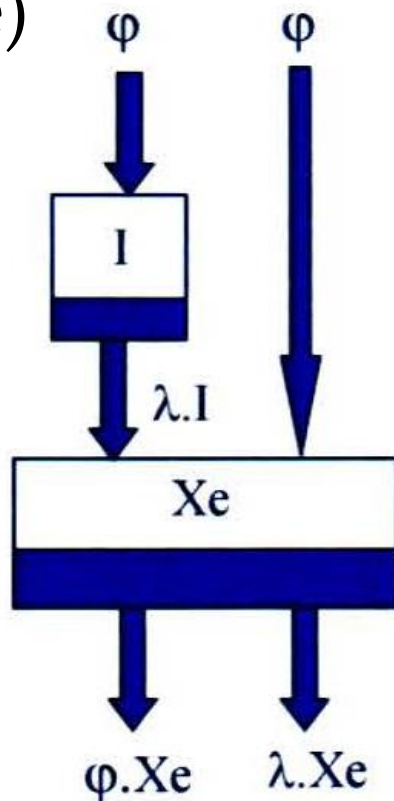
REASON AND ACTIVATION PRODUCTS

Střednědobá kinetika

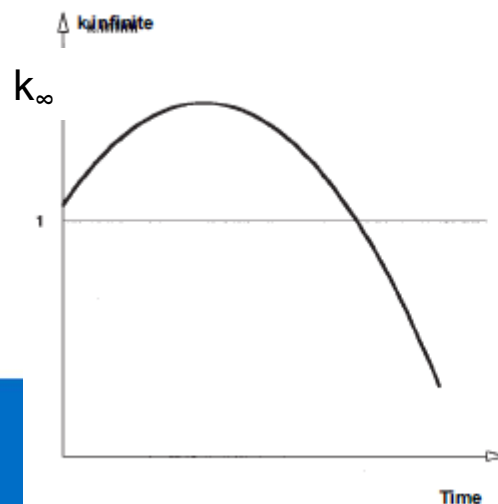
- vliv Xe (iodová jáma, xenonová otrava, xenonové oscilace)
- samariová otrava

Xe-135: $2.5\text{E}6$ barn
Sm-149: $4.1\text{E}4$ barn

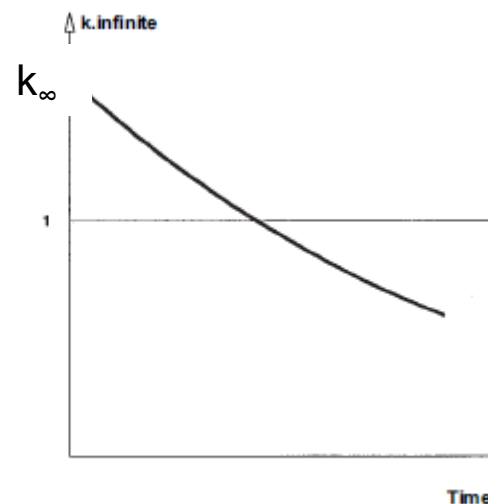

Vyhořívání

- Jednotky vyhoření:
 - vyhoření **MWd/kg** (GWd/t)
 - **zlomek vyhoření** (počet štěpení k počátečnímu počtu těžkých jader)
 - 1% zlomku vyhoření $\sim 10\,000$ MWd/t.
- štěpné, množivé nuklidy
- vyhořívající absorbátory

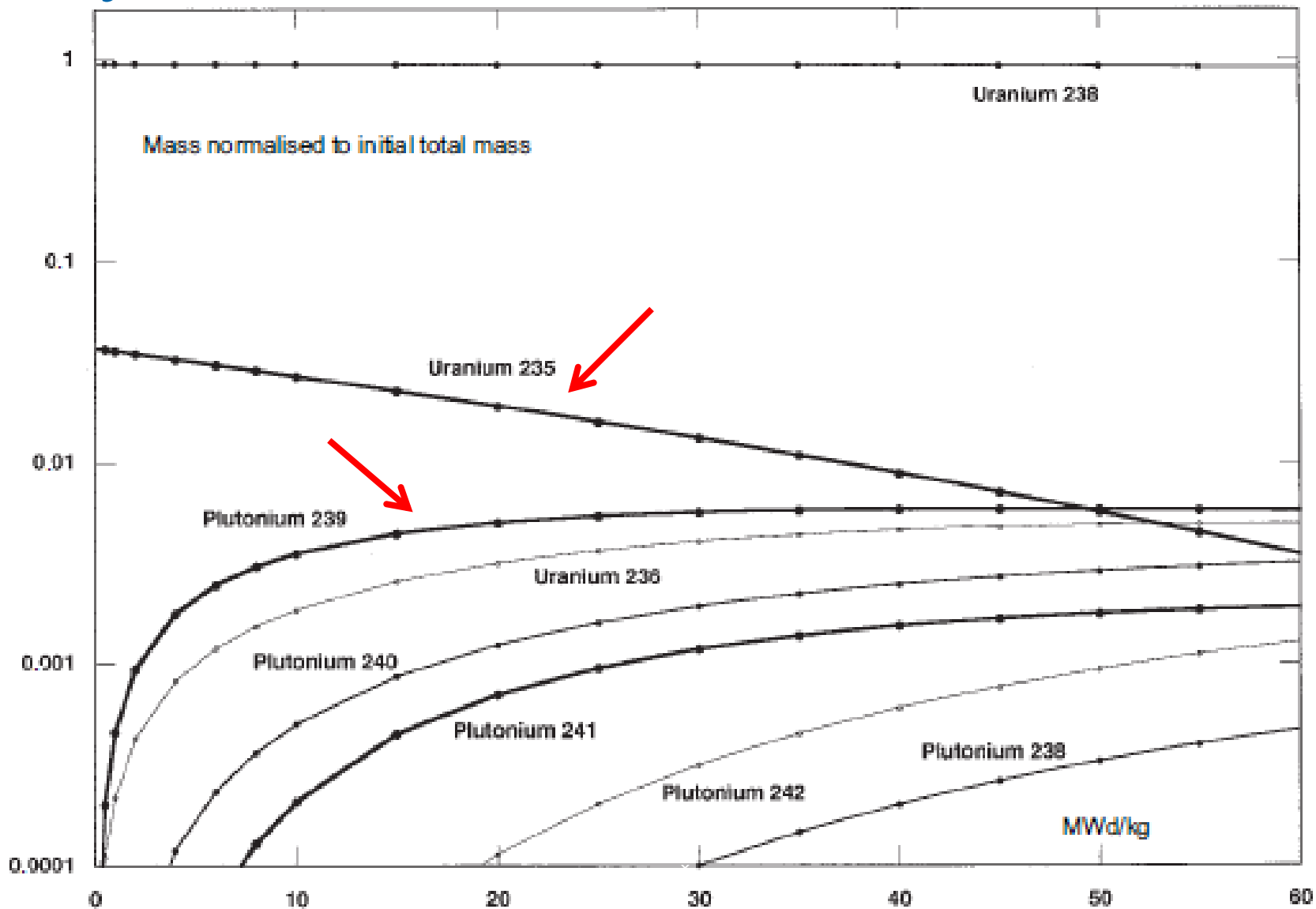
Natural uranium fuel

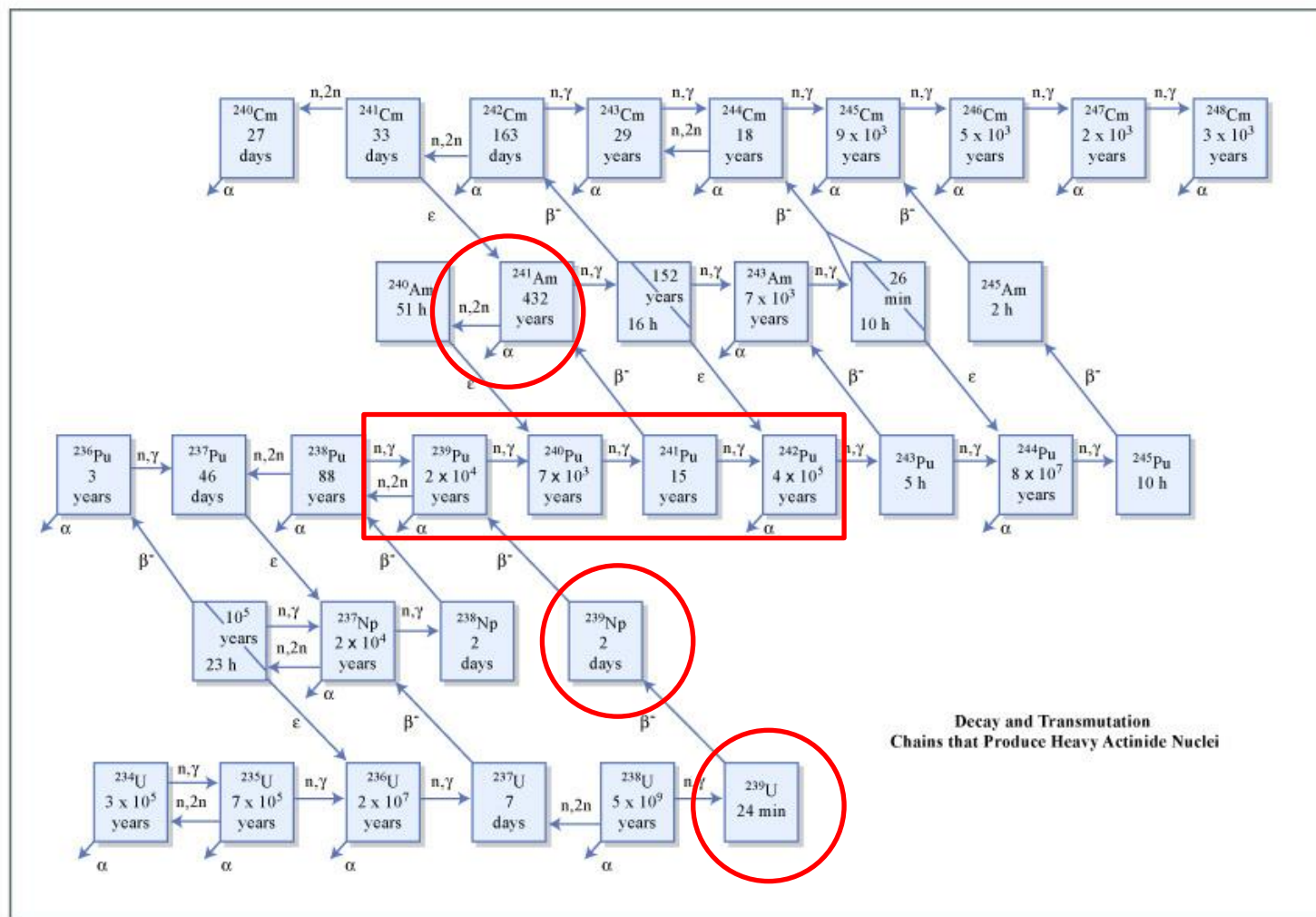
Enriched uranium fuel

Vývoj izotopů U a Pu v průběhu vyhořívání

Tvorba transuranů při vyhořívání

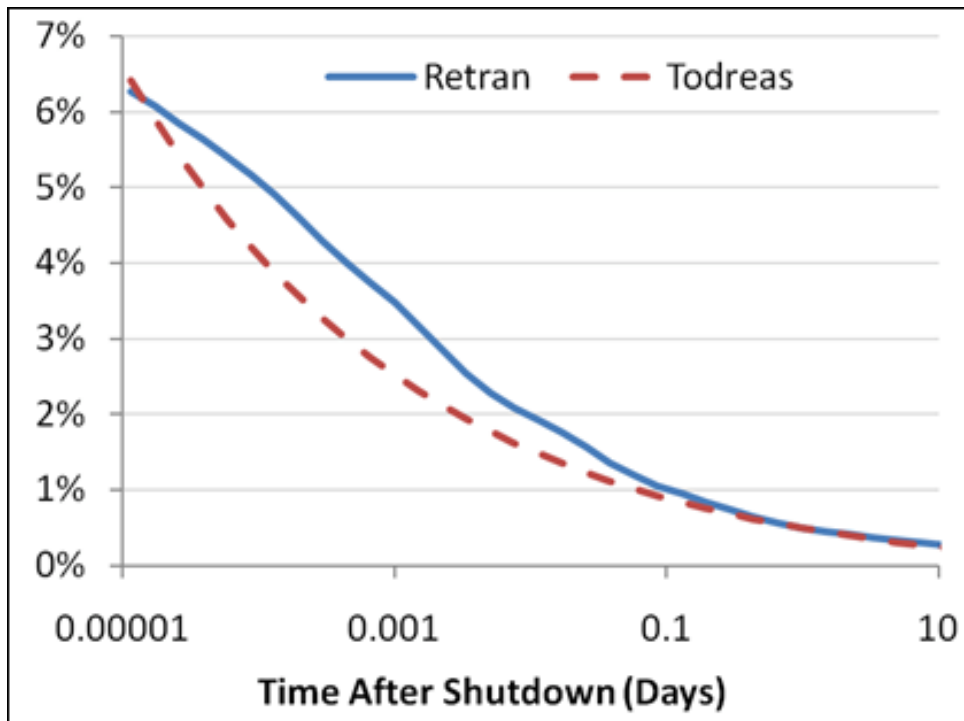
Štěpné produkty

- „zastruskování“ reaktoru
- vliv na středně a dlouhodobou kinetiku
- významné štěpné produkty – Xe-135, Sm-149,...
- pseudostrusky
 - grupování do skupin u málo významných štěpných produktů (z hlediska vlivu na reaktivitu)

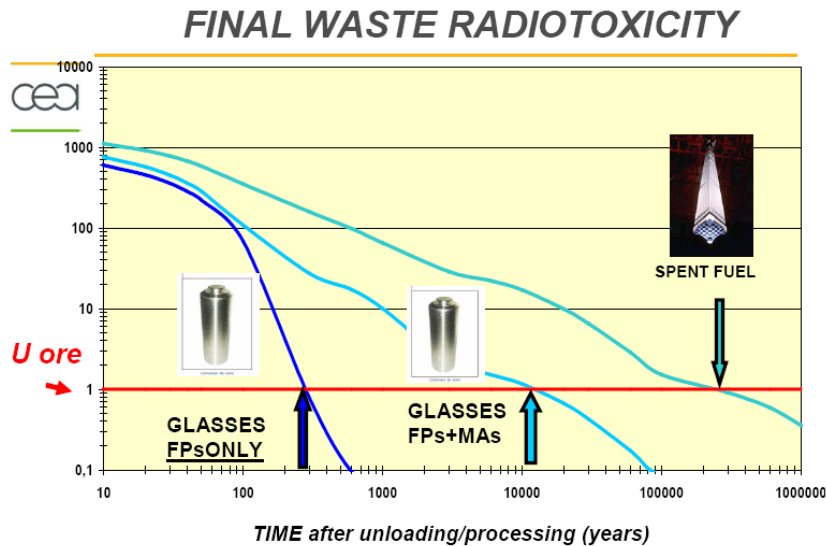

Vyhořelé jaderné palivo – krátkodobé hledisko

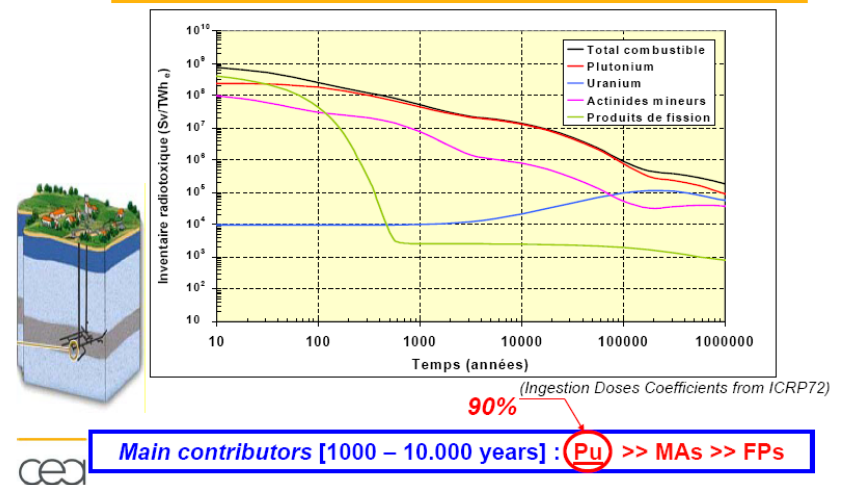
- Zbytkový vývin tepla po odstavení reaktoru

Vyhořelé jaderné palivo – dlouhodobé hledisko

Dlouhodobá radiotoxicita vyhořelého paliva

Děkuji za pozornost

Zdroje neutronů

- Spontánní štěpení (Cf-252)
- Indukované reakce – α, n zdroje (AmBe); γ, n zdroje (Sn-124)
- Fúzní reakce ($D+T \Rightarrow \alpha + n$)
- Spalační reakce
- Štepná reakce

